

TİNSELLİĞİN EZOTERİZM KAVRAMI İLE OLAN İLİŞKİSİ* THE RELATIONSHIP WITH THE CONCEPT OF EZOTERISM

Okan BOYDAŞ**

Öz

Hazırlanmış olan bu makalede Ezoterizm ve Tinsellik kavramının birbiri ile ilişkisi incelenmiş olup, kavramların açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışma yöntem olarak bir durum çalışmasıdır. Araştırmacı, incelemede araştırmanın kavramsal çerçevesini betimsel araçlardan tarama yoluyla temellendirerek, elde edilen bulgular ışığında alandaki durumu tespit etmek amacıyla nitel araştırmanın olanaklarını kullanmıştır. Konu ile ilgili tez, yayın ve kitaplardan yararlanılarak hazırlanmış makalede, araştırma konusu ezoterizm kavramının tinsellikle olan ilişkisi ile sınırlandırılmıştır. Bu makalede ülkemizde yeni yeni gündeme gelen ezoterizm kavramının, alt kavramlardan biri olarak görülebilecek tinsellik kavramı ile ilişkisi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ezoterizm, , Tinsellik, Rudolf Steiner.

Abstract

In this article, the relationship between the concepts of Esoterism and Spirituality in analyzed and the concepts are explained. The study method is care study. The researcher based the conceptually framework of the research study through the screening method from descriptive tools and used the possibilities of qualitative research to determine the situation in the area in the light of obtained findings. In the article prepared by making use of theses, publications and books related to the subject, the research subject is limited to the relationship of the concept of esoterism with spirituality. This article aims to examine thoroughly the relationship between the concept of esoterism, which is becoming a current issue in our country, and the concept of spirituality which can be seen as one of the sub-concepts.

Keywords: Esotericism, Spirituality, Rudolf Steiner.

Giriş

Ezoterizm kelimesini, Yunanca'da içsel ve gizli -içine, içeri doğru anlamındaki eisoya da eso sıfatının üstün hali- anlamına gelen esoterikos kökünden gelen bir sıfat olarak tanımlamak mümkündür.

Algan ezoterik disiplinler içerisinde *dünya* kavramını nesnellik ve zihin kavramlarının birlikte oluşturduğu örüntülerine değinerek şu şekilde açıklamıştır: kişinin nesnel dünya ile bunların kendi zihnindeki yansımalarını, bu yansımalar arasında kurduğu ilişkileri ve kişinin geçmişte kazandığı tecrübeleri de içsel bir yolla birleştirerek oluşturduğu yeni anlamlandırma biçimi olarak açıklanabilir.

Bununla birlikte Ezoterizm'in ilintili olduğu temel kavramların bilinmesi, Ezoterizm'in beslendiği kaynakların anlaşılması açısından çok önemli görülebilir. Bu kavramların en başında ve ezoterik olanın beslendiği kaynakların temeli olarak görülebilecek olan tin kavramını açıklamaya çalışan Kahraman, Yeni Platonculuğun kurucusu Plotinis'ten yola çıkarak tin ve ruh ilişkisini açıklar.

Ezoterizm içerisinde yer alan bilinmeze ulaşmanın, ruhsal bir yolculukla mümkün olabileceği söylemek doğru bir bakış açısı olabilir. Bu yolculuğun amacı, Steiner'a göre, *yüce alemlerin sezgisine* ulaşmaktır. Steiner'in yüce alemlerin sezgisine ulaşmak olarak tanımladığı ve üç aşamayla gruplandırıldığı bu yolculukta, üçüncü aşama ruhsal ve tinsel derinliğe ulaşma -die einweihung- aşamasıdır.

Ezoterizm

Ezoterizm kelimesi, Yunanca'da içsel ve gizli -içine, içeri doğru anlamındaki eisoya da eso sıfatının üstün hali- anlamına gelen esoterikos kökünden gelen bir sıfattır (Tokdemir, 2013:13). Fransızca'sı, esoterisme olan *ezoterizm* kavramının yukarıdaki anlamı ile ilk defa 1828 yılında Jacques Matter tarafından kullanıldığı görülmektedir (Matter, 1828:83). Rene Guenon ise, *İnisinasyona Toplu Bakışlar* isimli kitabında ezoterizmi "içrek yani dışa kapalı ve kendi içine dönük ya da apaçık olmayan" şeklinde tanımlar (Guenon, 2005:17).

Ezoterik bilginin hedefinde insan ve insanın kişiselliği vardır. İnsanın kendi kişisel deneyimleri sayesinde edindiği bilgiler ve Tanrı ile olan ilişkisi ezoterik bilginin temel konuları arasında yer almıştır. Ezoterizmin temel amacını, hayata dair temel soruların cevaplarının bulunması olarak tanımlayan Gener, bu soruların cevabının ise yine insanın içsel dünyasında olduğunu ileri sürer.

* Bu çalışma Okan BOYDAŞ tarafından Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde yayımlanan Sanatta Yeterlilik Tezinden üretilmiştir.

** Dr. Okan BOYDAŞ, e-mail: boydasokan@gmail.com

Algan, ezoterik disiplinler içerisinde *dünya* kavramını nesnellik ve zihin kavramlarının birlikte oluşturduğu örüntülerine değinerek şu şekilde açıklamıştır: “kişinin nesnel dünya ile bunların kendi zihnindeki yansımalarını, bu yansımalar arasında kurduğu ilişkileri ve kişinin geçmişte kazandığı tecrübeleri de içsel bir yolla birleştirerek oluşturduğu yeni anlamlandırma biçimi olarak açıklanabilir” (Algan, 2006:128-129).

Bu bağlamda ezoterizmin anlaşılmasına yardımcı olacak çeşitli yöntem bilim önerileri karşımıza çıkmaktadır. Bu önerilerden ilki Antonine Faivre'nin önermesidir. Bu önermeyi Faivre ve Voss *Batı Ezoterizmi ve Dinler Bilimi* başlıklı çalışmalarında şöyle ileri sürmektedirler:

Ezoterizm, altı temel özelliği içinde barındıran bir düşünce biçimi olarak kabul edilebilir. Bu altı özellikten dördü için kabul edilir. İncelemeye tabi olan materyalin ezoterizme ait olarak sınıflandırılması için bu dördünün var olması gerekir. Bunlar, doğaları gereği birbirine bağlı özelliklerdir, fakat yöntem bilimsel nedenlerden dolayı ayırt edilmeleri önemlidir. Öteki ikisi göreceli kabul edilir, çünkü çoğu kez öteki dört öğeyle birlikte görülmelerine karşın, tanım yönünden vazgeçilemez olmadıklarından esas öğe sayılmazlar (Faivre&Karen&Voss, 2006:153-154).

Bu açıklamada sözü edilen öğeler; benzerlik, canlı doğa, imgelem ve meditasyonlar, dönüştürme eylemi, ahenk praksi ve iletimdir. Benzerlik özelliğini, evrensel birbirine bağımlılık ilkesi olarak değerlendiren Faivre, evrende var olan her şeyin bir bütünün parçası olduğunu ve bu parçaların özelliklerinin bir birine benzediği savını ortaya koyar. Benzerlik özelliğinden sonra *canlı doğa* özelliğine değinen Faivre, doğanın herşeyi bağlayıcı özelliğe sahip olduğunu ve bu durumun ezoterizm içerisindeki önemini vurgular. Üçüncü özellik ise, imgelem ve meditasyonlar özelliğidir ki, Faivre burada meditasyon ve imgelem kavramlarının bir birinden ayrılamayacağını, hatta bir bütün olduğunu vurgular. Ona göre bu özellik simgelerin ve imgelerin kullanımına izin veren bir imgelem şeklidir. Bu özelliklere ek olarak Faivre'nin geliştirdiği yöntem bilim önerilerinin dördüncüsü, dönüştürme. Faivre'ye göre göreceli olarak kabul edilen diğer iki özellik ise, ahenk praksi ve iletimdir (Faivre, 2006:153-154).

İkinci yöntem bilim önermesi olarak, Refik Algan'ın *Ezoterizme Genel Bir Bakış* başlıklı çalışmasında yer verdiği görüşü ileri sürebiliriz. Algan'a göre, insan içsel olarak giderilmesi gereken iki önemli sorun ile karşı karşıyadır. Bu sorunlardan ilki bilimsellikten farklı olarak, insanın dünyayı algılama ve bu algılama sürecinde dünya ile nasıl bir ilişki içerisine girdiği ile ilgilidir. İnsanın kendi bireyselliği ile ilgili bu ilk görüşü Algan, şöyle açıklar:

İnsanın çevresi ile etkileşim kurduğu süre içerisinde, çevresinde gerçekleşen olayları yorumlama ve yargılama biçiminin nasıl olduğu ile ilgili bir durumdur. Algılama biçimi salt görüntü ya da olduğu gibi kabullenmenin dışında kişinin özgünlüğüyle alakalı bir durum olduğu için, bu durumda nesne sıradan bir eşya olarak algılanmaz. İkinci sorun ise, insanın içinde bulunduğu dönem ve algılama düzleminin yetersizliği yüzünden, sınırlı bilgilere sahip olduğu, bu bilgilerin gelişmesi için kişinin fazladan çalışması ve algılarını açma yönünde kendini geliştirmesi gerektiği düşüncesidir (Algan, 2006:134).

Algan'a göre, bu sorunların çözümleri İslam tasavvufunda üç değişik bilgi biçiminin anlaşılmasından geçer. Bunlar, *duyarak bilmek*, *görerek bilmek*, *ol/arak bilmek*dir. Bu düşüncelerle birlikte, ezoterizm pratik anlamda değerlendirildiğinde söz konusu *bilgi* esas olarak ruhsal -spirituel-, okült ve bazen de majik bilgidir. Ezoterizmde söz konusu olan asıl şey ise, bilgiyi içeren bu öğretilerin özünde sadece ruhsal gelişim amacıyla kullanıldıkları gerçeğidir (Kahraman, 2011:10). Ezoterik kavramı başka bir ifade ile; bir doktrinin içinde barındırdığı gizli içerik olarak ifade edilebilir. Bu özellik nedeniyle, *gizli sırlar öğretileri* olarak da Türkçe'ye çevrilebilen ezoterik öğretiler, hem gizliliği hem de ruhsal gelişmeyi bir arada içeren kavram olarak karşımıza çıkar (Akıncı, 2008). Ezoterizmin ruhsal gelişmesinin temelinde konumlandırılacak tin kavramının açıklanması bu bakımdan önemlidir.

Tin kavramı ve ezoterizm ilişkisi

Ezoterizm'in ilintili olduğu temel kavramların bilinmesi, Ezoterizm'in beslendiği kaynakların anlaşılması açısından çok önemli görülebilir. Ezoterik olanın beslendiği kaynakların temeli olarak görülebilecek olan tin kavramını açıklamaya çalışan Kahraman, Yeni Platonculuğun kurucusu Plotinus'ten yola çıkarak tin ve ruh ilişkisini şu şekilde açıklar:

Plotinus ve diğer düşünürlerin referans tümcelerinden biri olan *tin*, kendi bağlamında öne çıkarılıp, özellikle üzerinde durulması gereken tümcelerden biridir. Ezoterizm ve sanatta sürekli vurgulanan tinselliğe, öncelikle tin ve ruh arasındaki ayrımla değindiğimizde; tin daha genel bir terimdir kişi ile evren arasındaki ilişkiyi belirtir; oysa ruh bu ilişkiyi yaşamakta olan kişiyi belirten daha benliğe yönelik bir terimdir. Bir anlamda ruh bize tinden daha yakındır. Dolayısıyla ruhu, benliğin aldığı

tinsel form olarak tanımlayabiliriz(Kahraman, 2011:19).

Gener, bu duruma ezoterizm ve insan üzerinden değinip; ezoterizmin öznesinin insan olduğunu vurgusunda bulunarak, ezoterizmin amacının ise, hayatın nedenlerine dair temel soruları cevaplandırmanın yolunu açmak olduğunu belirtir. Gener, burada ezoterizm ve insan arasındaki vazgeçilmez bağa dikkat çeker ve her zaman bilinmeze, bilinmeyene doğru bir eğilimi olan insanın, içsel olarak kendi içerisindeki bilinmeyene doğru bir merakını imler. Ezoterizm içerisinde yer alan bilinmeze ulaşmanın, ruhsal bir yolculukla mümkün olabileceği söylemek doğru bir bakış açısı olabilir. Bu yolculuğun amacı, Steiner'a göre, *yüce alemlerin sezgisine ulaşmaktır*. Steiner'in yüce alemlerin sezgisine ulaşmak olarak tanımladığı ve üç aşamayla gruplandığı bu yolculukta, üçüncü aşama ruhsal ve tinsel derinliğe ulaşma -die einweihungs-aşamasıdır. Eroğlu'na göre bu aşama yüce alemlerin sezgisine ulaşmada en uygun noktadır (Eroğlu, 2017:33).

Burada Rudolf Steiner'in *Gizli Bilim* isimli kitabında *duyuüstü gözlem* olarak tanımladığı ve *yüce alemlerin kapılarını insanoğluna açan önermesine* değinmek önemlidir. Steiner'e göre, insanda gözle görülen ve görülmeyenler kesin bir çizgi ile ayrılmalıdır. Steiner, temelde dört, toplamda yedi örgene ayırdığı -fiziksel beden, eter beden, astral beden, ben, tin benlik, yaşam tını, tin insanı- önermesinde, insanda var olanlar ve olmayanları açık bir şekilde açıklar. Bu önermeye göre; İnsanın fiziksel olarak dünyada kapladığı ilk bölüm *fiziksel bedendir*. Steiner, insanın fiziksel bedenini madenlerle özdeş tutar. Çünkü zamanı geldiğinde beden fiziksel yaşamı bittiğinde çürüyecek ve topraktaki madenlere dönüşecektir. İkinci örgen *eter beden* dir. Steiner, eter bedeni şu şekilde tanımlar; "... ölümden sonra bu biçim yavaş yavaş yok olur ve fiziksel beden, madensel dünyanın bir bölümüne dönüşür. Duyuüstü gözlem, yaşam sırasında fiziksel özdek ve güçlerin çözülüp ayrılmasını engelleyen şeyi, insanın özvarlığının bağımsız bir örgeni olarak ayırt eder. Bu bağımsız örgene *eter beden* ya da *yaşam bedeni* denir". Steiner'in bu tanımlamasına bağlı kalınarak eter beden, fiziksel beden yok olma aşamasında ortaya çıkan ruh olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamadan sonra fiziksel beden ve eter beden arasındaki ilişkiye de şu şekilde yer verip, fiziksel beden ile ruh arasındaki bağlantıya giriş yapar:

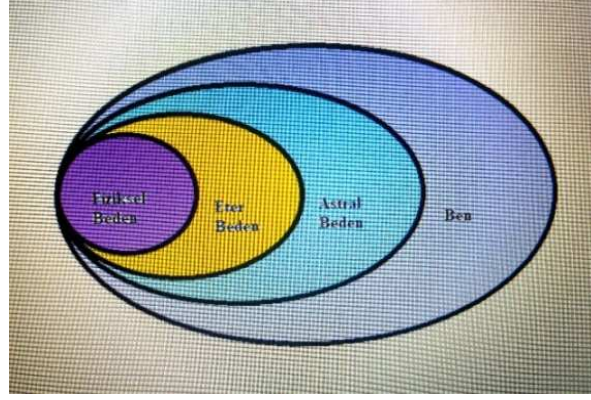
Eter bedeninin fiziksel bedene her tarafından nüfuz ettiği ve onun bir çeşit mimarı olduğunu söylemek yeterli olabilir. Tüm organlar, biçimlerini eter bedeninin akım ve devinimleri sonucu korurlar. Fiziksel kalbin temelinde bir *eter kalp*, fiziksel beynin temelinde bir *eter beyin* vardır. Bu, tüm organlar için geçerlidir. Eter beden de, fiziksel beden gibi bölümlere ayrılır. Ama bu ayırım daha karmaşıktır ve fiziksel beden bazı bölümlerinin birbirinden bağımsız olmasına karşın, eter bedende tüm bölümler sürekli ve canlı bir ilişki içinde birbirlerine akarlar(Steiner, 2003:34-37).

Steiner'in önermesinde üçüncü olarak yer verdiği örgen ise, *astral bedendir*. Uyku esnasında ortaya çıkan astral beden, uyku ile arasındaki ilişkisi Steiner tarafından şu şekilde vurgulanır;

Eter bedenden sonra insan özvarlığının daha yüksek bir örgenine yönelir... burada bir imge oluşabilmesi için *uykuya* değinmek gereklidir. Gözle görülür gerçeklik için insanın tüm etkinliği uyanık olduğu sıradadır. Bunun gerçekleşebilmesi içinse, tükenen güçlerin uyku yoluyla hep yeniden tazelenmesi gerekir. Uyku sırasında eylem ya da düşünme yoktur. Her türlü acı ya da zevk, biliçaltına gömülüdür. İnsan bilinçsiz uykudan, gizemli bir kuyunun suyunu içmişçesine, bilinçli güçlerle uyanır. Uykuyla birlikte karanlık derinliklere dalan, uyanınca geri dönen hep aynı bilinçtir. Yaşamı, bilinçsiz uykudan her gün yeniden uyandıran şey, duyuüstü kavrayış için, insanın özvarlığının üçüncü örgenidir. Buna *astral beden* adı verilir. Fiziksel bedendeki özdekle güçleri, biçimlerini korumak için nasıl eter bedene ihtiyaç duyarlarsa, eter bedeninin güçleri de kendilerini bilinç ışığıyla aydınlatmak için astral bedene ihtiyaç duyarlar. Kendi haline bırakılan bir eter bedeninin sürekli uyku halinde olması gerekirdi. Şöyle de söylenebilir: Eter beden fiziksel bedene salt bitkisel bir yaşam sağlayabilirdi (Steiner, 2003:37).

Dördüncü örgen, *ben* örgenidir. Steiner, ben örgenini, astral beden ile birlikte ele alarak insanın tutku ve isteklerinin kaynağına odaklanır:

İnsanın bazı tutku ve isteklerinin oluşması için bedeninin ne içinde ne de dışındaki zorunluluklar yeterlidir. Bu alana giren her şeyin belirli bir kaynağı olmalıdır. Bu kaynak duyuüstü bilimin bakış açısıyla *ben* inde görülebilir. Bu nedenle de ben'in insan özvarlığının dördüncü örgeni olduğu söylenebilir. Astral beden kendini bırakırsa, zevk ve acı, açlık ve susuzluk duyar. Ama hiçbir zaman tüm bu şeylerde kalıcı bir yön olduğunu duymaz. Burada *ben* olarak adlandırılan, kalıcılığın kendisi değil, kalıcılığı duyabilen örgendir(Steiner, 2003:38-39).

Steiner'in duyuüstü gözlem önermesi

Steiner, bahsi geçen dört örgene ek olarak duyuüstü gözlemin içerisine, tin benlik, yaşam tini, tin insanı örgenlerini de dahil eder. Steiner, temelinde ruh ve insan kavramı yer alan duyuüstü gözlemin, insanın aydınlanması yolunda ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışır. Bu bağlamlar doğrultusunda, ezoterizm olgusunda mistik ve metafizik dünya görünümünün ilgileri ortaya çıktığı söylenebilir. Steiner, bu konu hakkında şöyle bir açıklamada bulunur:

Gizli bilime göre insan, çeşitli örgenlerden oluşan bir varlıktır. Bedensel örgenler: fiziksel beden, eter beden, astral beden, ruhsal örgenler: Duyum ruhu, anlak ruhu ve bilinç ruhudur. Ben, ruhu aydınlatır. Tinsel örgenlerse: tin benlik, yaşam tini ve tin insanıdır... duyum ruhu ve astral beden birbirine sıkıca bağlıdır ve bir bakıma bir bütün oluşturur. Bilinç ruhu ve tin benlikte buna benzer bir bütündür. Çünkü tinin ışığı bilinç ruhunda yanar ve insanın diğer örgenlerini oradan aydınlatır(Steiner, 2006:49).

Ruh ile ilgili bir başka bakış açısı sunan Pisagor ise, ruhun gelişim sürecine üçgen önermesi ile değinmiştir. Ruhun gelişim sürecini, üçgen şeklinde ele alan Pisagor, bu üçgeni yaşam piramidi olarak adlandırmıştır. Yaşam piramidini, en alt kısmında yer alan cansız varlıklardan başlayarak, en üstte yer alan İnsan-ı Kamil'e kadar sınıflandıran Pisagor, ruhun bir üst düzeye çıkması ya da bir alt düzeye düşmesi ruhun hakediş kavramı ile alakalı olduğunu savunur. Buna düşünceye göre, ruh, eğer bir üst seviyeye çıkmayı hak ediyor ise, bir sonraki dünyaya gelişinde skalanın üstünde; haketmiyor ise, önceki durumundan bir altta dünyaya döndüğü düşünülebilir.

Yüksel'e göre, ezoterik öğretinin üç temel kuralı vardır, bunlar özetle şöyledir;

- Sır, sükûnet içinde, sessizce alınır ve ondan söz edilmez.
- İnişiye adayının araştırma isteğini güçlendirmek ve gelecek olan asıl bilgiye uyumunu sağlayabilmek için aktarılan bilgiler açıkta değil, sembolik öğretim metodu kullanılarak yani üstü örtülerek verilir. Böylece henüz insiyatik bir eğitimden geçmeye hazır olmayanların bu sırları da öğrenmeleri engellenirdi.

- Bu gizli öğretiyi devam ederken, öğretmen öğrenci adayına aktardığı bilgilerle ilgili şuur halini yükseltici, anlayışını kolaylaştırıcı manyetik enerjileri de aktarırdı. Bu enerjiler sayesinde öğrenci yeni karşılaşmakta olduğu bilgileri çok daha kolay anlayabilir ve bu yeni gelişmelere çok daha kolay uyum sağlayabilmekteydi. Uyum sağlayamamak, insinasyonun en büyük risklerinden biriydi. Çünkü, o ana kadar edinmiş olduğu anlayışların çok ötelilerindeki bir sınırla karşılaşan öğrenciler, büyük şoklara girebilmekteydi(Yüksel: 2017:32-33).

Sonuç

Çağlar boyu insan ve insanın kişiselliği ile yakından ilintili olan ezoterik bilginin temelinde, yine insanın kişisel deneyimlerinin sonucunda edinmediği bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte ezoterizmin temel amacını bireysel olarak kişinin İnsan-ı Kamil'e ulaşması olarak belirtmek doğru olacaktır. Bu doğrultuda ezoterizmin anlaşılması yolunda birden çok yöntem bilim önermesi bulunmaktadır. Antonine Faivre'nin ezoterizmi benzerlik, canlı doğa, imgelem ve meditasyonlar, dönüştürme eylemi, ahenk praksi ve iletimi olarak altı özellik ile açıkladığı yöntem bilim önermesi ile Refik Algan'ın insanın bireyselliği ile ezoterizmi ilintilediği önermesi bu önermelerin başında gelmektedir. Bununla birlikte Ezoterizm'in ilintili olduğu temel kavramların bilinmesi, Ezoterizm'in beslendiği kaynakların anlaşılması açısından çok önemli görülebilir. Bu kavramların en başında ve ezoterik olanın beslendiği kaynakların temeli olarak görülebilecek olan tin kavramı gelmektedir. Kişi ile evren arasındaki ilişkiyi belirten bu kavram bir çok düşünür ve filozof

tarafından açıklanarak, bu kavramın altında yatan kuramsal çerçeveye ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu filozoflardan biri olan Rudolf Steiner'a göre bir yolculuğu içinde barındıran bu kavram *yüce alemlerin sezgisine ulaşmanın asıl anahtarı niteliğindedir.*

Burada Rudolf Steiner'in *Gizli Bilim* isimli kitabında *duyuüstü gözlem* olarak tanımladığı ve *yüce alemlerin kapılarını insanoğluna açan önermesine* değinmek önemlidir. Steiner' e göre, insanda gözle görülen ve görülmeyenler kesin bir çizgi ile ayrılmalıdır. Steiner, temelde dört, toplamda yedi örgene ayırdığı -fiziksel beden, eter beden, astral beden, ben, tin benlik, yaşam tini, tin insanı- önermesinde, insanda var olanlar ve olmayanları açık bir şekilde açıklamıştır.

Bütün bahsi geçen bilgiler ışığında ülkemizde yeni yeni gündeme gelen ezoterizm kavramı ve bu kavramın yapı taşlarından biri niteliğinde olan tin olgusu birbiri ve diğer konular ile olan ilişkileri bakımından son derece önemlidir. Bu bağlamda ezoterizmi anlamak için bu kavramların araştırılması çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Ahmet (2008). *Ezoterik Öğretiler*. İstanbul: Drahma Yayınları.
- Algan, Refik (2006). *Ezoterizme Genel Bir Giriş*. *Cotigo Dergisi*, Sayı 46, İstanbul.
- Boydaş, Okan (2018). *Resim Sanatında Ezoterik Göstergeler ve Bağlımlar Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- Faivre, A.Voss&Karen-Claire (2006). *Batı Ezoterizmi ve Dinler Bilimi*. *Cogito*, Sayı: 46, Bahar 2006, İstanbul: YKY.
- Guenon, Rene (2005). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (Çeviri: Mahmut Kanık), Ankara: Hece Yayınları.
- Eroğlu, Özkan (2017). *Sanatta Tinselliğin Özü*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Kahraman, Jale (2011). *Resim Sanatının Ezoterik Boyutları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Stainer, Rudolf (2006). *Gizli Bilim*. (Çeviri: Ayşe Domeniconi), İstanbul: Omega Yayınları.
- Tokdemir, İdil (2013). *Günümüz Sanatında Mistik Etkileşimler ve İçseli Bulma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, Berk (2017). *Kendini Bilmek Yolculuğu ve Ezoterik Bakış*. Ankara: Akılçelen Yayınları.